

SAJÁT SORS

Korai ébredéskor mindig ugyanaz a halk hang,
s a csönd széles sávjaiból fölbukó első madarak.
Kései lefekvéskor mindig ugyanaz a dobpergés,
a szív megható igyekezete, a mellkasé, a vérereké.

Sodródó sejtsólyák, elszabadult szövetroncsok közt
közel a révbé érkezés: utazik a csomó, a parányi rög –

Ébredés és lefekvés életnyi feszített víztükrén
saját sors délibábkontinensét viszi az örült szél.
Idő nélkül gomolyog a jelen, mérhetetlen hajnalon:
nincs mód többé magam rímekkel összetartanom.

Makacs illúziók alá megkésve, utólag raktam alapot.
Vétkezni szükséges volt. De hozzászokni utolsó szavakhoz?

François-René de Chateaubriand

SZEMELVÉNYEK A „SÍRON TÚLI EMLÉKIRATOK”-BÓL

Ádám Péter és Kiss Kornélia fordítása

„Egyedülálló könyv” – még a rosszmájú és fanyalgó Sainte-Beuve szerint is.¹ Minde-
nekelőtt terjedelménél fogva: de hát ez a
csaknem háromezer oldalas mű egy párat-
lanul gazdag életmű és egy korántsem ese-
ménytelen élet záróköve, summája, szin-
tézise. A SÍRON TÚLI EMLÉKIRATOK² – amely
1848-ban, közvetlenül a szerző halála után
jelent meg először – egyszerre korrajz és
lírai önarckép, portré- és anekdotafüzér,
napló és emlékirat, prófécia és történetfi-
lozófia. Pedig a szerzőnek nem célja sem
a tárgyilagosság, sem a hitelesség: miköz-
ben sok mindent homályban hagy, elken-
dőz vagy meghamisít, eszményítve átkölti,
ha ugyan nem „újrarendezi” politikai szere-

pét meg az általa átélt eseményeket. A múlt-
ban szabadon gyúrható nyersanyagot látó
művész keze nyomán így lesz a magánélet-
ből történelem, a történelemből magánélet,
a kudarcból érdem, az elvetélt álmokból
dicsőség.

Akárhogyan is, nem akármilyen élet és
nem akármilyen kor volt ez az övé. Húsz-
éves, amikor bátyja Versailles-ban bemu-
tatja XVI. Lajosnak, nem sokkal ezután
szemtanúja lesz a Bastille ostromának; kö-
vetkezik az amerikai út, visszatérte után az
emigránsok hadserege, a hétéves londoni
száműzetés, ahonnan 1800-ban, immár
harminckét évesen tér vissza a napóleoni
Franciaországba. Majd két évre rá az iro-

dalmi siker, végül a göröngyös, konfliktusokkal, frusztrációkkal, megaláztatásokkal teli diplomáciai és politikai karrier: volt angliai, berlini és római nagykövet, volt külügyminiszter, és volt – igaz, csak rövid ideig – ideiglenesen kinevezett belügyminiszter is (a SIRON TÚLI EMLÉKIRATOK szerzője mellett a francia írók közül csak Lamartine meg André Malraux jutott ilyen magasra az államigazgatási hierarchiában). Chateaubriand tanúja a régi rend végének, két forradalomnak, a mozgalmas napóleoni éveknek, a születő parlamentáris monarchia másfél évtizedének; emellett beutazza az Ó- és Újvilágot, ismeri korának uralkodóit és jelentős személyiségeit.

Mint eltökélt legitimista, Lajos Fülöp 1830-as hatalomra kerülése után visszavonul a politikai életből, innen kezdve a készülő SIRON TÚLI EMLÉKIRATOK-nak szenteli minden idejét, energiáját. Jóllehet a mű gondolata már 1803-ban megfogyan benne, komolyabban csak 1809, illetve 1817 után fog az íráshoz; és ahogy halad előre a munkában, úgy változik, alakul, csiszolódik a mű terve, koncepciója; a könyvnek, amely-

nek viszonylag későn, csak 1832 után alakul ki a szerkezete, az író csak 1844 táján jut a végére. De a vallomás ekkor már csak egyik szövege ennek a szimfóniának; az író ekkor már nem éri be életének felidézésével, hanem egy egész történelmi kor „hőseposztát” akarja megírni.

Bár az igazi nagy téma nem is annyira az életút meg az átélt események felidézése, mint inkább az enyészet, a múltó idő. Chateaubriand-t szinte rögeszmésen foglalkoztatja az elmúlás: olyannyira, hogy sokszor még a jelent, az írás jelenét is úgy tudja leírni, annyi szívszorító fájdalommal és mélabúval, mintha legalább két évtized távolából tekintene rá vissza. Ez a magyarázata a disszonáns hangoknak, illetve annak, hogy az író miért töri meg újra és újra a késő klasszicista stílus harmóniáját: a SIRON TÚLI EMLÉKIRATOK olvastán gyakran támad olyan érzése az embernek, mintha a jelen úszó jéghegy volna, amelyből újabb meg újabb tömbök szakadnak le recsegve-roppogva, és süllyednek el tompa morajjal a múlt vizében...

A. P.

[A Bastille bevétele]

[...] Csak passzív szemlélője voltam a várerőd ostromának, amely egy maréknyi hadirokkantra meg egy döntésképtelen várparancsnokra volt bízva: ha ki nem nyitják a kapukat, a nép sohase tudott volna behatolni az épületbe. Láttam, ahogy eldőrdült két-három ágyú is, de nem a védők, hanem a tornyokat később elfoglaló francia gárdisták³ sütötték el őket. A várparancsnok De Launey-t⁴ kiráncigálták rejtkehelyéről, majd miután agyba-főbe verték, meglincselték a Városháza lépcsőjén; Flesselles-lel,⁵ a kereskedőcéhek vezetőjével pisztolylövés végzett; és a szívtelen szájtátiak még gyönyörködtek is a látványban! A gyilkosságok után nagy orgiát csaptak, akárcsak a római zavargások idején, Otho⁶ és Vitellius⁷ korában. *A Bastille ostromlói*t holtrészegen, kurvák és korhelyek kíséretében kocsiztatták körbe a városban, és minden sarki kocsmában megéjlenézték őket; ezzel kezdődött a prostituáltak és *sans-culotte*-ok uralma. Amerre mentek, a rémült járókelők tisztelettudóan levették kalapjukat a nap hősei előtt, akik közül egyesek, diadaluk tetőpontján, már csaknem összerogytak a fáradságtól. A Bastille kulcsaiból százával készítették a másolatokat, és küldték szét őket a szélrózsa minden irányába, hogy minden felfuvalkodott hólyag henegehessen egy példánnyal. Hányszor,

de hányszor szalasztottam el így a szerencsémét! Ha akkor gondom lett volna rá, hogy én, a passzív néző is feliratkozzam a győztesek listájára, ma szép életjáradékot kapnék.

A Bastille kibelezésére minden rendű és rangú mesterember odasereglett. Sátorokat húztak fel, ezekben ideiglenes kávéházak várták a vendégeket; nagyobb tömeg tolongott ott, mint a saint-germaini vagy a longchamp-i vásáron; fogatok hajtottak el sorban, vagy álltak meg a tornyok alatt, amelyekről óriási porfelhőket kavarva dobálták lefelé a kőtömböket. A gótikus romok tetején kiöltözött és felékszerezett hölgyek, divatos ruhát viselő ficsúrok bukkantak fel a félmeztelen munkások közt, akik a tömeg ujjongása közepette verték szét a falakat. Ott voltak a randevún a legnépszerűbb szónokok, a legismertebb irodalmárok, a leghíresebb festők, a legfelkapottabb színészek és színésznők, a legkedveltebb táncosnők, a legtekintélyesebb külföldiek, ott voltak az udvar előkelőségei meg az európai nagykövetek: a régi Franciaország búcsúzni jött, az új pedig azért, hogy színre lépjen. (V. könyv, 8. fejezet.)

[Színház és forradalom]

[...] Míg az utcákon dühöngött a tragédia, pásztorjátékok mentek a színházakban; másról se lehetett hallani, csak romlatlan pásztorokról és szűzies pásztorlánykákról; mást se lehetett látni a színpadon, csak rétet meg patakot, furulyaszóra legelésző birkákat, galambokat meg szalmakunyhóban élő boldog aranykort; ilyen pásztoridillnek tapsoltak az enyelgő Tircisek⁸ meg a jámbor kötögető asszonyságok,⁹ miután végignézték a nyilvános kivégzéseket. Ha ideje engedi, alighanem Sanson¹⁰ játszotta volna Colin, Théroigne de Méricourt kisasszony¹¹ pedig Babet¹² szerepét. Nem volt olyan konventtag, aki ne azzal hengegett volna, hogy nincs nála emberségesebb férfi; hogy jó atya, szüleit tisztelő fiú, hűséges férj, és hogy sohase megy sétálni a gyermekei nélkül; nem volt olyan konventtag, aki ne úgy babusgatta volna a gyerekeit, mintha dajkájuk lett volna; aki már attól el ne sírta volna magát, hogy játszadozni látja őket; aki ne emelte volna fel gyöngéden a kisdédét, hogy a drága kis angyalnak megmutassa az áldozatokkal teleszűfolt szekér előtt a vesztőhelyre tartó pacit. Ezek a vajszívű férfiak, ezek az önelégült filantrópok fennhangon magasztalták a természetet, a nyugalmat, a szánsalomérzést, a jótékonytságot, a tisztalelkűséget, a családi erényeket; és közben a lehető legkíméletesebben nyakasztatták le szomszédjukat az emberiség legnagyobb örömére. (IX. könyv, 2. fejezet.)

[XVIII. Lajos bevonul Párizsba¹³]

A királyi hintó előtt Franciaország tábornokai és marsalljai lovagoltak, akik elébe mentek az uralkodónak. Ezúttal senki se kiáltozta, *Éljen a király!* – csak tompa moraj hallatszott, amiből a meghatottság meg az öröm hangjait lehetett kihallani. A királyon kék ruha volt, amelyet csak váll-lap meg egy kitüntetés díszített. Lábát arannyal szegélyezett piros bársonykamásli fogta körbe. Ahogyan ott ült a karosszékekben, ebben a régimódi kamásliban, sétabotját térde közé fogva, az embernek olyan érzése támadt, mintha az ötvenéves XIV. Lajost látná maga előtt. [...]

[...] A király Macdonald,¹⁴ Ney,¹⁵ Moncey,¹⁶ Serrurier,¹⁷ Brune¹⁸ marsallokhoz, Neuchâtel herceghez,¹⁹ minden tábornokhoz és minden jelenlevőhöz a lehető legkedvesebb szavakat intézte. Ilyen nagy az ereje Franciaországban a legitim uralkodónak, ilyen nagy a varázsa a király nevének. Valaki, aki mindenét elvesztette, megérkezik a szám-

üzetésből, nincs se kísérete, se őrsége, se vagyona; nincs miből adnia, nincs mit ígérnie. Kiszáll hintajából egy fiatal hölgy karjára támaszkodva: megáll a katonatisztek előtt, akik sohase látták, meg a gránátosok előtt, akik a nevét se hallották soha. Ki lehet ez az ember? De hát ez a király! És mindenki azonnal térdre borul.

Amit az imént a hadseregről mondtam, hogy érzékeltessem, milyen fogadtatásban részesítették az uralkodót, igaz volt ugyan a tisztek esetében, a közkatonák esetében viszont nem. Még most is világosan emlékszem, mintha csak ma történt volna, amikor XVIII. Lajos május 3-án bevonult Párizsba, és csak a Notre-Dame előtt szállt ki hintajából: mivel a királyt meg akarták kímélni az idegen csapatok látványától, a régi gyalogosgárda egyik ezrede adta a díszsorfalat a Pont Neuftól az Aranyművesek rakpartján át egészen a Notre-Dame-ig. Nem hiszem, hogy emberi arc valaha is kifejezhetett ennyi dühöt, ennyi gyűlöletet. Ezek a sebhelyekkel borított, ágyútűzben edzett és puskaporszagot árasztó gránátosok, akik egész Európát végigverték, akiknek ezer meg ezer ágyúgolyó süvített el a fejük fölött, ezeket a tisztjeiktől magukra hagyott közkatonákat kényszerítették arra, hogy Napóleon megszállt fővárosában – az orosz, osztrák és porosz hadsereg vigyázó szeme előtt – üdvözöljék az öregségben, nem pedig háborúban megrokkant agg királyt. Egyesek, homlokukat ráncolva, igyekeztek szemükre tolni széles medveszőr kucsmájukat, csak hogy semmit se lássanak; mások dühös megvetéssel húzták el szájukat; voltak, akik szinte tigrisként vicsorogtak a bajszuk alól. Szinte magukon kívül voltak, amikor tisztelgésre emelték fegyverüket, és a zaj hallatán összeszorult az ember gyomra. Meg kell hagyni, soha ember még ilyen próbatételnek nem volt alávetve, soha embernek ilyen gyötrelmet még nem kellett kiállnia. Ha ebben a szent pillanatban valaki bosszúállásra hívja őket, utolsó szálíg kardélre kellett volna hányni az összeset, máskülönben az egész világot felszántották volna.

Fiatal lovas huszár állt a díszsorfal elején; egyik kezében kivont szablyával, szinte magánkívüli állapotban ugráltatta és táncoltatta a lovát. Egészen fehér volt; szeme kidülledt; száját hol becsukta, hol kinyitotta, fogát csattogtatva; az embernek olyan érzése volt, mintha kiáltani akart volna, de a kiáltásból csak az első hangokat lehetett hallani. Hirtelen észrevett egy orosz tisztet: ahogy ránézett, leírhatatlan volt. Amikor a király hintaja elhaladt előtte, megugratta a lovát; biztosra veszem, elfogta a kísértés, hogy ott helyben a királyra vesse magát. (XXII. könyv, 21. fejezet.)

[A waterlooi csata]

1815. június 18-án, déltájban, a Brüsszeli Kapun át kísértáltam a városból;²⁰ gondoltam, az országuúton folytatom magányos sétámat. Indulás előtt Caesar KOMMENTÁRJAI-t²¹ csúsztattam a zsebembe, lassan lépdeltem, olvasmányomba merülve. Már jó mérföldnyire lehettem Genttől, amikor hirtelen tompa morajra lettem figyelmes: megálltam, felnéztem az égen gomolygó felhőkre, azon tűnődve, mi volna okosabb: továbbmenni vagy inkább visszafordulni, hogy el ne kapjon a vihar. Fülelni kezdtem: de csak egy vízityúk rikácsolt a nádasban, meg a közeli templom toronyórája ütötte el a delet. Úgy határoztam, továbbmegyek: de harminc lépést se tettem, a dübörgés újra kezdődött, hol röviden, hol hosszan, kisebb-nagyobb szünetekkel; néha csak a levegő vibrálásából lehetett érezni, meg abból, hogy szinte remegett a föld a végtelen síkságon, olyan távoli volt.²² Mivel ezek a dőrejek nem voltak sem olyan elnyújtottak, sem olyan löketszerűek, sem olyan egymásba olvadóak, mint a mennydörgés, hirtelen megvilágosodott bennem, csakis csatazajról lehet szó. Közvetlenül mellettem nyárfa állt egy komlótábla szegleté-

ben; átvágtam az országúton, és hátamat a fatörzsnek vetve Brüsszel felé fordítottam a tekintetem. Délről hirtelen feltámadt a szél, ekkor már sokkal világosabban lehetett hallani az ágyúdörgést. Egy ütközet visszhangját hallgattam tehát ott a nyárfa alatt, és az ütközethez a közeli templomtorony órája kongatta a lélekharangot; ez az akkor még névtelen küzdelem a waterlooi csata volt.

Ahogy némán és magányosan vártam, hogy a végzet meghozza szörnyű döntését, egyszerre átvillant rajtam, hogy talán nem volnék ennyire megrendülve, ha magam is ott lehettem volna a csetepaté legsűrűjében: az életveszély, az ágyútűz, a halál forgószela aligha hagyott volna időt és lehetőséget a meditációra; de ott a fa alatt, a genti síkságon, egymagamban, mintha csak én volnék a körülöttem legelésző nyáj pástora, egyszeriben megrohantak a gondolatok: de hát miféle harc ez? Lehet, hogy ez fogja eldönteni, kié a győzelem? Lehet, hogy Napóleon is ott van a csatatéren? Megint sorsot vetnek a világra, mint egykor Krisztus köntösére?²³ Vajon milyen következményekkel jár a népek sorsára nézve az egyik vagy a másik fél sikere vagy veresége, vajon szabadság vár-e ránk vagy rabszolgaság? Vajon kinek a vérént ontják? Lehet, hogy francia katonák halálhörgése is része ennek a csatazajnak? Lehet, hogy új Crécynek, új Poitiersnek, új Azincourt-nak vagyok fültanúja, vagyis olyan vereségnek, amelyből megint Franciaország legádázabb ellenségei húznak majd hasznot?²⁴ Ha ők győznek, hová lesz dicsőségünk? Ha Napóleon győz, hová lesz szabadságunk? Jóllehet Napóleon győzelme esetén örök száműzetés lenne osztályrészem,²⁵ abban a pillanatban a haza iránti érzés kerekedett felül a szívemben; minden porcikám Franciaország zsarnokának győzelmét kívánta, úgy éreztem, csak ez a győzelem hozhatja vissza az ország becsületét, és menthet meg minket az idegen elnyomástól.

És ha Wellington győz? Ha így lesz, akkor a legitimitást azok a piros egyenruhák²⁶ fogják visszahozni Párizsba, amelyek francia vérrrel festették újra szövetüket. Akkor a megcsonkított gránátosokkal teli szanitécszekér lesz a királyság díszhintaja. Vajon milyen lesz az a királyság, amelyet ilyen körülmények közt helyeznek vissza jogaiba? Mindez csak elenyésző töredéke volt győtrő gondolataimnak. Megremegtem minden egyes ágyúdörgésre, minden egyes ágyúdörgés után szaporábban vert a szívem. Jó néhány mérföldnyire lévén tőle, látni nem láthattam a mérhetetlen katasztrófát; kezem Waterlooban sem érinthette a percről percre nagyobbodó síremléket, mint ahogyan a Nílus partján, Búlákban is hiába nyújtottam ki kezem a piramisok felé.²⁷

Az országút kihalt volt; a mezőn néhány asszony a veteményest gyomlálta, ők látszólag semmit sem hallottak a csatazajból. Hirtelen feltűnt egy futár: a fától gyorsan kiszaladtam az országút közepére; megállítom a futárt, és kikérdezem. Berry herceg²⁸ szolgálatába állt, és Alostból²⁹ jött. Ezt mondta: „Bonaparte tegnap (június 17-én) véres összecsapás után bevonult Brüsszelbe. Ez a mai ütközet feltehetően a tegnapi folytatása. Csaknem bizonyos a szövetségesek teljes veresége, már ki is adták a parancsot a visszavonulásra.” Azzal a futár ment is tovább.

Siettem utána: hintó haladt el mellettem, egy kereskedő postakocsin menekült a családjával: csak megerősíteni tudta mindazt, amit a futár mondott.³⁰ (VI. könyv, 10. fejezet.)

[Fouché³¹ és Talleyrand³²]

[...] Kikocsiztunk Saint-Denis-be:³³ a kociút két oldalán mindenfelé porosz meg angol katonák táboroztak; [...] Egy péknél vettünk ki szobát; este kilenc felé felkerekedtem, hogy a király előtt lerójam hódolatomat. Ófelségét az apátság épületében szállásolták

el: alig lehetett lebeszélni a Becsületrend leánynevelőjének³⁴ kislányait, hogy az uralkodó láttán ne kezdjék kiabálni: *Éljen Napóleon!* Egyetlen utcalámpa világított csak az ódon apátság előtt. Elmondtam egy imát a kripta bejáratánál, amelyben nem sokkal előzött helyezték el XVI. Lajos hamvait: tele a jövővel kapcsolatos aggodalommal, nem tudom, átjárta-e valaha is a szívemet ekkora szomorúság és ilyen mély áhítat. Majd fogtam magam, és elindultam Ófelségéhez: a helyiségben, ahová beengedtek, közvetlenül a király lakosztálya mellett, nem tartózkodott senki. Leültem az egyik sarokba, vártam. Hirtelen kinyílik egy ajtó, és nesztelenül belép a romlottság a bűn karjára támaszkodva, vagyis Talleyrand Fouchéba kapaszkodva; az ördögi látomás lassan elhalad előttem, majd eltűnik a király dolgozószobájában, és becsukódik mögöttük az ajtó. Fouché azért jött, hogy hűségesküt tegyen új urának; a hitszegő királygyilkos, térdén állva, a mártír uralkodó testvérének kezébe helyezi XVI. Lajos véréből szennyes kezét; az eskünek a hitehagyott püspök volt a tanúja. [...]

Saint-Denis-ből való elutazásom előtt még fogadott a király; a következő párbeszéd zajlott le közöttünk:

– Nos... – kezdte XVIII. Lajos a beszélgetést.

– Nos, Felség, csakugyan szolgálatába fogadja Otrante herceget?³⁵

– Nem volt más választásom: az öcsémtől³⁶ egészen a minden gyanú felett álló Crusol bírói³⁷ mindenki azt mondta, ez az egyetlen megoldás: miért, önnek más a véleménye?

– Ha ez már eldöntött dolog, engedje meg Felséged, hogy inkább ne válaszoljak.

– De, csak ki vele, bátran: ön is tudja, mennyire elleneztem ezt az egészszet.

– Felség, nem szegülhetek szembe az akaratával; remélem, megbocsátja az őszinteségemet: de a királyságnak befellegzett.

XVIII. Lajos egy darabig hallgatott; már kezdtem nagyon megbánni a vakmerőséget, mire a király:

– Azt hiszem, Chateaubriand úr, nagyon is igaza van.

[Letartóztatásom története³⁸]

[...] Június 20-án hajnali négykor³⁹ a nálam már jó ideje szolgáló Baptiste ezzel lép be a hálószobámba, és jön oda az ágyamhoz: „Uram, az udvar tele ismeretlenekkel, őriznek minden ajtót, és kinyitatták a házmesterrel a külső kaput;⁴⁰ három *úr* van itt, önnel óhajtának beszélni.” Jószerével be sem fejezte mondókáját, a három *úr* már bent is volt a hálószobában; vezetőjük tisztelettudóan ágyamhoz lépett: parancsot kapott, mondta, hogy vegyen őrizetbe, és haladéktalanul kísérjen be a rendőrkapitányságra. Megkérdeztem, felkelt-e már a nap, utóvégre a törvény ezt írja elő, és hogy van-e nála érvényes letartóztatási parancs. A napfelkeltét illetően nem nyilatkozott, ellenben az alábbi hivatalos iratot dugta az orrom alá:

RENĐŐRKAPITÁNYSÁG

A Király parancsára;

Mi, államtanácsos, rendőrkapitány,

A tudomásunkra jutott információkra való tekintettel;

A Büntetőtörvénykönyv 10. cikkelyének értelmében;

Felszólítjuk a rendőrfelügyelőt vagy akadályoztatása esetén valaki mást, hogy haladéktalanul keresse fel az államellenes összeesküvéssel gyanúsított Chateaubriand vikomtot ott, ahol éppen tartózkodik, és foglaljon le minden iratot, magánlevelet vagy dokumentumot, amelyek alkalmassak a közrend megzavarására, valamint koboza el a terhelt tulajdonában levő gyanús tárgyakat és fegyvereket.

Miközben olvasom, hogy én, szerencsétlen nyomorult, *államellenes összeesküvésnek* lettem gyanúsítottja, a spiclik vezetője így szól az embereihez: „Uraim, teljesítsék kötelességüket!” Az uraknak az volt a kötelességük, hogy nyissanak ki minden szekrényt, kutassanak át minden zsebet, foglaljanak le minden iratot, minden levelet, minden dokumentumot, és ha lehetséges, olvassák is el őket, továbbá, hogy találjanak meg minden fegyvert, ahogyan az idézett letartóztatási parancsból is kiderül.

Miután annak rendje-módja szerint áttanulmányoztam az okiratot, így szóltam az ember- és szabadságrabló rendőrkapók vezéréhez: „Remélem, uraságod tisztában van vele, hogy semmilyen formában nem tartom törvényesnek a kormányukat, és a legerélyesebben tiltakozom az erőszakos eljárás ellen; de mivel önök az erősebbek, és mivel semmi kedvem öltre menni önökkel, már kelek is, és állok rendelkezésükre: addig is, kérem, szíveskedjenek helyet foglalni.”

Miután felöltöztem, és eldöntöttem, hogy nem viszek magammal semmit, a tiszteletre méltó felügyelőhöz fordultam: „Uraim, rendelkezésükre állok: gyalog megyünk? – Dehogy, sikerült önnek fiákerterítésem. – Lekötelez a jószágával; akkor hát indulhatnánk is; mindössze annyi a kívánságom, engedjék meg, hogy elbúcsúzzam a feleségemtől. Lehetséges volna, hogy egyedül menjek be a hálószobájába? – Uram, elkísérem az ajtóig, és odakint megvárom. – Nagyon kedves”; és ezzel el is indultunk lefelé.

Amerre mentünk, mindenütt őrszemek strázsáltak; még a körútra nyíló kis ajtó elé is állítottak valakit, a kert túlsó végében. „Fölösleges óvintézkedés – mondom a főnöküknek –, különben sem áll szándékomban elmenekülni.” Az urak szanaszét szórták a kézirataimat, de lefoglalni nem foglaltak le semmit. A mamelukszablya⁴¹ felkeltette érdeklődésüket; halk suttogás, végül ott hagyták a kardot a néhány porlepte föliánszon, amelyeken hevert, a Szentföldről hozott sárga fafeszület társaságában.

Ezen a némajátékon még nevettem is volna, ha nem nyugtalanokodom a feleségem miatt. Aki csak ismeri, tudja, milyen gyöngéd és gondoskodó, mennyire aggódik értem, milyen könnyen elragadja a képzelete, és milyen törekeny az egészsége: borzasztó állapotba kerülhet, ha megtudja, hogy kivonult a rendőrség, és hogy magukkal fognak vinni. Nyilván hallotta is a zajt, mert ijedten ült az ágyában, értetlenül, amiért ilyen kései órán nyitok be a szobájába.

„Jóságos Isten! Mi történt? Betörték? Netalán rosszul van? Szentséges ég! De hát mi történt?” – kiáltotta, miközben egész testében remegett. Gyorsan magamhoz szorítottam, a sírás kerülgetett: „Semmiség – próbáltam nyugtatgatni –, a hatóságoknak egy sajtóperben szükségük van a tanúvallomásomra. Mindössze néhány óra az egész, reggelire biztosan itthon leszek.”

A spicli egész idő alatt ott állt a nyitott ajtóban; szemtanúja volt a jelenetnek, még mondtam is neki kifelé menet: „Uraságod is láthatja, mekkora rémületet keltettek ezzel a korai látogatással.” Együtt a fogdmegekkel átvágtam a kerten; hárman beszálltak velem a fiákerbe, a többi gyalog indult el a kocsni után, és így érkezünk meg minden akadály nélkül a rendőrkapitányság udvarába.⁴²

A foglár, akinek el kellett helyeznie az egyik cellába, még az igazak álmát aludta; hangos dörömböléssel felébresztették, és már ment is előkészíteni a szállásomat. Míg a

cellában tevékenykedett, fel-alá sétáltam a börtönudvarban Léotaud úrral, akinek őrizetére voltam bízva. Ez utóbbi tisztességes ember volt, és nagyon barátságos: „Vikomt úr, nekem jutott a megtiszteltetés, hogy önt behozzam; többször is ott álltam a dízsorfallalban a minisztersege idején,⁴³ amikor a királyt felkereste; akkoriban még tagja voltam a királyi testőrségnek: de hát mit tehetünk, mégiscsak élni kell valamiből, ha nő az ember, és gyerekei vannak! – Teljesen igaza van, Léotaud úr! Remélem, jól keres ezzel a munkával? – Jaj, Vikomt úr, attól függ, kit kell behozni... De van jutalom is... Hol jól, hol rosszul... Mint a háborúban.”

Ez alatt az idő alatt tértek vissza a spiclik a legkülönbözőbb ruhákba öltözve, mintha csak a hamvazószerdai maskarákat láttam volna a Courtille negyedben:⁴⁴ most kellett jelentést tenniük az éjszaka nevezetes eseményeiről. Egyesek zöldségkereskedőnek, utcai árusnak, szenesembernek, vásárcsarnoki hórukklegénynek, ószeresnek, rongyszédőnek vagy orgonistának voltak öltözve, mások parókát húztak a fejükre, megint mások szakállat, bajuszt vagy álbarkót ragasztottak; de akadtak olyanok is, akik nyomorék módjára húzták a lábukat, és élénkpiros szalagot viseltek kabátjuk hajtókájának gomblyukában. Mindannyian eltűntek egy benyílóban, majd kiszáratva más öltözékben, bajuszt, szakállt, barkót, paróka, puttony nélkül jöttek vissza, a faláb ugyanúgy eltűnt, mint a felkötött kar: a rendőrségnek e kora hajnali madarai gyorsan szétrebbentek, és már el is tűntek a felkelő nap fényében.

A foglár azzal jött oda hozzánk, hogy elkészült a szállásom, Léotaud úr pedig kalaplevéve szerény hajlékom ajtajáig kísért: „Vikomt úr, örvendtem a szerencsének: remélem, hamarosan találkozunk.” Azzal be is csukódott mögöttem a bejárati kapu.

Elöl ment a foglár a kulcsokkal, én utána, majd mögöttem a foglár két legénye zárta a sort, talán hogy eszembe se jusson elszaladni; így értünk fel a széles lépcsőkön a második emeletre. Szűk és sötét folyosó, a végében ajtó; a foglár kinyitotta, belépett a cellába, én utána. Megkérdezte, nincs-e szükségem valamire, azt válaszoltam, egy óra múlva szívesen reggeliznék. Elmondta, hogy van itt a szomszédban kávé megvendéglős is, ők pénzért mindennel ellátják a foglyokat. Kértem, hogy hozasson egy csésze teát, és ha lehet, hideg és meleg vizet néhány törülközővel. Rögtön adtam is előlegnek hús frankot: a foglár tisztelettudóan visszavonult, és megígérte, hogy visszajön.

Magamra maradván körülnéztem az odúban: sokkal hosszabb volt, mint amilyen széles, ahogy elnéztem, úgy hét-nyolc láb magas lehetett. A csupasz oldalfalakak elődeim verssel meg prózaszövegekkel firkálták össze, egy hölgy például kígyót-békát kiabált Lajos Fülöp politikai rendszerére. A mocskos ágyneművel letakart pricc legalább a helyiség felét elfoglalta; a pricc fölött kétlábnyira faléc volt két vasrúdra fektetve; az őrizetesekek itt tartották a fehéreneműt, a csizmát vagy a cipőjüket. A bútorzatot billegő asztal meg egy szék alkotta.

A foglár visszajött a kért törülközőkkel meg egy kancsó vízzel; kértem, tüntesse el a piszkos lepedőt meg a megsárgult gyapjútakarót, a bűzlő vödöröt, és hogy előbb locsoljon fel, aztán seperje tisztára az odúmat; miután eltűnt a büntetés-végrehajtás tulajdoni tárgyaival, megborotvákoztam, megmosdottam, fehéreneműt váltottam; a feleségem kis csomagot küldött utánam: az ágy fölötti deszkán olyan szépen elrendeztem a dolgaimat, mintha nem is börtöncellában, hanem egy hajó kajütjében volnék. Épp végeztem, mire megérkezett a reggeli, és én már a tisztára mosott, fehér abrosszal borított asztalon ihattam a teámat. Egy idő után a foglár visszajött, elvitte a reggeli lakoma evőeszközeit, majd gondosan bezárta maga után az ajtót. [...]

Csak hálás lehetek azoknak az irodalmároknak, akik nem is olyan régen még engem választottak vezetőjüknek, és az én parancsnokságom alatt küzdöttek a saját szabadsá-

gáért; ha ők nincsenek, alighanem úgy kellett volna bevégezni az életem, hogy sohas tudom meg, mi a börtön; ez a tortúra azonban nagyon is hiányzott volna. Az előzékeny figyelmesség, hogy mégis megleptek vele, annak jele, hogy mennyi tehetség, jóság, nagylelkűség, tisztesség, bátorság szorult a hatalomhoz dörgölődő tollforgatókba. De hát végtére is mi ez a kis megpróbáltatás? Tasso hosszú éveket töltött tömlőcben; és még én panaszkodjam? Esztelen gőg volna e néhány óras kellemetlenséget összehasonlítani azoknak a halhatatlan áldozatoknak a kitartó szenvedésével, akiknek nevét megőrizte a történelem.

Ráadásul nem is éreztem magam szerencsétlennek: nem mondhatom, hogy a rég-múlt dicsőség meg az alig harmincéves irodalmi siker⁴⁵ képei felémlettek volna előttem; a hajdani koldusszegény és ismeretlen Múzsám viszont ragyogva megjelent, és az ablakon át megcsókolta homlokomat: a szállásom tetszett neki, rögtön meg is szállta az ihlet: ami nem csoda, ugyanolyan helyzetben talált rám, mint amilyenben londoni nyomorúságom idején ismert, amikor még a Renével kapcsolatos álmok gomolyogtak a fejemben.⁴⁶ Mit fogunk írni mi ketten, a Múzsám meg én? [...] Elisa Frisell jutott eszembe, akit előző nap temettünk a Passy melletti sírkertben.⁴⁷ Rögtön bele is kezdtem egy latin nyelvű elégiába; de hirtelen elbizonytalanodtam, azon töprengve, hogy egy szótag hosszú vagy rövid-e: gyorsan leugrottam az asztalról, amelyen idáig álltam az ablak rácsába kapaszkodva, és az ajtón jókora ökölcsapásokkal dörömbölni kezdtem. A zaj öblös visszhangot vert a boltozatok alatt; a foglár rémülten futott oda két rendőr kíséretében; én meg mint egykor Santeuil,⁴⁸ úgy üvöltve: „*Gradust! Gradust*, de azonnal!”⁴⁹ A foglár nagy szemeket meresztett, a rendőrök azt hitték, nyilván a tettestársaim nevét akarom közölni a hatóságokkal; legszívesebben azonnal bilincsbe vertek volna; elmagyaráztam, miről van szó; és pénzt adtam a foglárnak, hogy gyorsan vegye meg a könyvet; így követelt egy rab *Gradust* az álmélkodó hatóságtól.

Miután a foglár elment, hogy teljesítse a megbízatást, visszamásztam az asztalra; eredeti szándékomat megváltoztatva arra gondoltam, inkább francia verset írok Elisa halálára; de jóformán bele se kezdtem a románca, amikor három óra felé néhány törvényszéki szolga nyomult a cellámba, hogy elhurcoljon a Permessus partjai mellől,⁵⁰ a vizsgálóbíróhoz visznek, neki egy sötét irodában volt a hivatala, a fogdával szemközti épületben. A bíró, fiatal jogász, öntelt és merev ember, szenttelenül teszi fel az ilyenkor szokásos kérdéseket: családi név, keresztnév, életkor, lakóhely.⁵¹ De nem voltam hajlandó válaszolni, és aláírni sem írtam alá semmit, tekintve, hogy nem ismerem el annak a kormányznak és politikai hatalomnak a törvényességét, amely nem hivatkozhat sem a régi öröklési jogra, sem a népszuverenítésra, mivel Franciaországnak nem kérték ki a véleményét, és egyetlen nemzeti képviselőtestület összehívásával sem hagyatták jóvá a trónutódlást. Amikor a bíró belátta, hogy semmit sem tud belőlem kihúzni, visszatoloncoltatott az egérlyukba. [...]

A vizsgálóbíró, bizonyos Desmortiers úr⁵² letartóztatásom második napján keresett fel írnoka társaságában. [...] Nyájás ábrázata olyan volt, mintha mézet csurgattak volna egy görcsösen merev és kegyetlen arcra:

*Lojális a nevem, normandiai, kérem,
Főporkoláb vagyok, e tisztséget elértem...*⁵³

Desmortiers úr nem is olyan régen még tagja volt a kongregációnak,⁵⁴ de amilyen buzgón gyónt és áldozott, amilyen lelkes híve volt a legitimista mozgalomnak meg a királyi rendeleteknek, most olyan hévvel támogatta Lajos Fülöp politikai rendszerét.

Ezt a nagy szamarat helyel kínáltam, a Régi Rend minden rafinált előzékenységével; odavittem neki egy karosszékot, az írnok elé kis asztalt állítottam, tollról és tintáról is gondoskodva; majd amikor leültem vele szemben, Desmortiers úr nyájas hangon felolvasta azokat a vádpontokat, amelyek, ha annak rendje-módja szerint bizonyítja is őket, alighanem nyaktíló alá juttattak volna: majd megkezdődött a kihallgatás. Erre megint csak kijelentettem, hogy mivel nem ismerem el legitimnek a létező politikai rendszert, nem vagyok hajlandó semmire válaszolni, és semmit nem vagyok hajlandó aláírni, más szóval az eljárás teljesen fölösleges, kár is rá időt pocsékolni, viszont nagy örömömmre szolgálna, ha Desmortiers úr egy nap felkeresne az otthonomban.

Láttam, hogy ez a magatartás ezt a szent életű férfiút mennyire kihozza a sodrából: mivel nem is olyan régen még egy véleményen volt velem, most úgy érezte, gúnyt űzők belőle; a sértődöttségét az igazságszolgáltatás végrehajtójának gögje is tetézte: úgy érezte, nem adom meg a neki járó tiszteletet. Megpróbált érvelni; de hiába, sohase tudtam vele megértetni, hogy mi a különbség *társadalmi* rend és *politikai* rend között: az elsőnek, magyaráztam neki, készségesen alávetem magam, mivel a természetjogban gyökerezik; tiszteletben tartom a polgári, katonai és pénzügyi törvényeket, továbbá a közigazgatással meg a közrenddel kapcsolatos törvényeket; a politika rendelkezéseinek azonban nem tartozom engedelmességgel, hacsak nem az évszázadok által szentesített királyi hatalom vagy a népszuverenitás hozza ezeket a rendelkezéseket. Márpedig, ha nem tévedek, nem volt sem népszavazás, sem valamilyen testületi határozat a mostani politikai rendszert illetően. Ha lopás, gyilkosság, gyűjtogatás vagy bármilyen más *közösség elleni* bűncselekmény ügyében indítaná az eljárást ellenem, természetesen válaszolnék az igazságszolgáltatás kérdéseire. De politikai perben nem áll szándékomban válaszolni olyan hatalomnak, amelynek – mivel híjával van a törvényességnek – nincs semmi joga, hogy bármit is kérdezzen tőlem.

Ezzel két hét telt el. Desmortiers úr minden alkalommal tájékozott (és ingerültségét igyekezett a bírakkal is megosztani), és feldúlt ábrázattal hajtogatta: „Még mindig nem hajlandó megmondani, hogy mi a neve?” Egyik kihallgatáson felolvasott egy levelet, amelyet X. Károly Fritz-Jameshez intézett, a levélben nekem is jutott egy elismerő mondat. „Ugyan mit akar ezzel bizonyítani? – kérdeztem. – Nem titok, hogy hú maradtam az öreg királyhoz, és hogy nem esküdtem fel Lajos Fülöpre. Ráadásul mélyen meg vagyok hatva, hogy a száműzött uralkodó kegyeskedett megemlíteni levelében. Uralkodása fénypontján sohase mondott ilyesmit, boldog vagyok, hogy ezzel a mondattal megjutalmazott a szolgálataimért.” [...]

Két hét múlva, június 30-án, a feleségem nem kis öröme, jött a királyi rendelet, hogy bűncselekmény hiányában szabadlábra helyeznek, Madame de Chateaubriand aligha élte volna túl, ha továbbra is börtönben maradok. A feleségem fiákerrel jött értem: ugyanolyan sebtében pakoltam össze a holmimat, mint amikor a Külügyminisztériumot hagytam ott, és tértem vissza az Enfer utcába,⁵⁵ *azzal a nehezen körülírható makacs bizonyossággal, amely balsorsban az erényt felruházza.*⁵⁶ [...]

Azok közül a kormányok közül, amelyek az utóbbi negyven évben váltották egymást Franciaország élén, Lajos Fülöpé volt az egyetlen, amelyik nem átalott cégéres gonosztevők közé csukatni; amelyik nem átalotta mocskos kezével érinteni a fejet, amelyet még a feldühödött hódító szemében is tisztelet övezett:⁵⁷ Napóleon csak felemelte karját, de nem sújtott le. Vajon minek tudható be ez az indulat? Nem fogom elhallgatni: volt merszem védelmembe venni a törvényes hatalmat a törvénytelenl szemben, volt merszem szabadságot követelni a Császárság alatt, dicsőséget követelni a Restauráció idején, ráadásul olyan országban, ahol nekem már nem fivérek, nővérek, gyermekek, örömök és

élvezetek számbavétele, hanem sírok számlálása az élet. A legutóbbi politikai változások a maradék jó barátoktól is megfosztottak: egyesek megszédtek magukat, és meghájasodott becstelenségük érzéketlenül megy el szegénységem mellett; másoknak az elszenvedett sérelmek hatására menekülniük kellett otthonukból. Azok a nemzedékek, amelyek nem is olyan régen még lelkesedtek a független élet eszményéért, eladták magukat: de mostanra, hogy magatartásukat illetően közönségesek, elviselhetetlenül fel-fuvalkoddottak, sőt íróként is átlagosak és zavarosak lettek, mást nem várhatok tőlük, csak megvetést, és én magam sem érzek mást irántuk; ezek a nemzedékek már képtelenek megérteni engem; nekik semmi az adott szó szentsége, a nagylelkű intézmények tisztelete, ők már nem állhatatosak meggyőződésükben, őket könnyen megszedíti a siker meg a pénz, nekik már semmi az áldozathozatal felemelő érzése, a gyöngeség meg a balsors felkarolása. [...]

Emlékszem, milyen lenézően bántak velem a Lajos Fülöp-féle rezsim politikai előkelőségei, amikor szóba hoztam, mi lesz, ha a rendszer erőszakhoz folyamodik akár személyemmel, akár írásaimmal szemben. De a csudába is, miért akarom magamat mondvacsinált veszélyekkel értékesebbnek feltüntetni? Ugyan kit érdekel az én politikai meggyőződésem? Ugyan kinek jutna eszébe rám kezem emelni? Ti, zsíros koncok hű alattvalói, a bármilyen áron fenntartható béke félelmet nem ismerő hős katonái, mégis ránk hoztátok a szatócsok és kupecsek rendőrterrorját, mégis kihirdettétek Párizsban a szükségállapotot,⁵⁸ mégis százával indítottátok a pereket a sajtó ellen, és ítéltettétek halálra katonai törvényszékkel a CANCAN szerzőjét;⁵⁹ mégis börtönbe csukattatok: csak hogy a fővesztés az egyetlen méltó büntetés erre az általam elkövetett *bűncselekményre*. Mekkora örömmel áldoznám életem, és helyezném fejem az igazságszolgáltatás mérlegének egyik serpenyőjébe, ha a gesztussal a férfibecsület, a dicsőség meg a haza szabadsága felé mozdíthatnám el a mérleg nyelvét! (XXXVI. könyv, 4–8. fejezet.)

Jegyzetek

1. Sainte-Beuve: CHATEAUBRIAND ET SON GROUPE LITTÉRAIRE. Paris, Garnier, 1861. II. 437.

2. A SÍRON TÚLI EMLÉKIRATOK régi tartozása a hazai fordításirodalomnak. Mindaddig az egyetlen kísérlet a mű megismertetésére: François-René de Chateaubriand: SÍRON TÚLI EMLÉKIRATOK. Válogatta, fordította és az utószót írta Maár Judit. Osiris, 1999. Az itt bemutatott szemelvények, amelyek nem szerepelnek a Maár Judit-féle válogatásban, most először jelennek meg magyarul. Az alcímek a fordítóktól valók. A fordítás a következő kiadás alapján készült: François-René de Chateaubriand: MÉMOIRES D'OUTRE-TOMBE. Introduction, notes et variantes par Jean-Paul Clément, coll. „Quarto”, Paris, Gallimard, 1997.

3. Gyalogsági alakulat a Régi Rend alatt, a közrend fenntartása volt a feladata. Őt egységük a

tömeghez csatlakozva részt vett a Bastille ostromában.

4. Launay márki, Bernard-René Jourdan de (1740–1789), a Bastille utolsó parancsnoka, a várerőd elfoglalásának napján meggyilkolták.

5. Flesselles, Jacques de (1721–1789) Párizs kereskedőcéhének utolsó vezetője; az volt a bűne, hogy amikor a párizsiak fegyvereket követeltek tőle, próbálta mindenféle ürüggyel húzni az időt. Mindez úgy derült ki, hogy Flesselles erről írt levelét megtalálták a Bastille meglincselt várparancsnokának zsebében. Miután egy ismeretlen fejbe lötte, levágott fejét lándzsára tűzve hordozták végig Párizsban.

6. Marcus Salvius Otho (32–69) 69-ben rövid ideig római császár, a „négy császár évének” második uralkodója.

- 7.** Aulus Vitellius (15–69) 69-ben rövid ideig római császár, a „négy császár évének” harmadik uralkodója.
- 8.** A fiatal pásztor mitológiai figurája.
- 9.** *Tricoteuse* – így nevezték a francia forradalom alatt azokat a nőket, akik rendszeresen látogatták a különböző döntéshozó testületek üléseit.
- 10.** Charles-Henri Sanson (1739–1806) a francia forradalom hírhedt hóhéra.
- 11.** Anne-Josèphe Théroigne de Méricourt (1762–1816) a francia forradalom sokat emlegetett radikális nőalakja.
- 12.** Colin és Babet a pásztorfiú meg a pásztorlány több klasszikus műben is szereplő francia östípusa.
- 13.** Arról a napról van szó, amikor XVIII. Lajos Napóleon első lemondása után, 1814. május 3-án bevonult Párizsba.
- 14.** Macdonald, Étienne-Jacques-Joseph, Tarente herceg (1765–1840), Franciaország marsallja, részt vett a forradalom, majd a császárság háborúiban, majd Napóleon bukása után átértékelte XVIII. Lajoshoz.
- 15.** Ney, Michel, Moskowa herceg (1769–1815), Napóleon egyik letehetségesebb tábornoka, 1814-ben felelős volt a Bourbonokra, de Napóleon visszatértekor ismét a császárhoz pártolt; Waterloo után a felsőház halálra ítélte.
- 16.** Moncey, Bon-Adrien-Jannot de, Conegliano herceg (1754–1842). Részt vett a császárság háborúiban, de 1814-ben átértékelte a Bourbonokhoz.
- 17.** Serrurier gróf, Jean-Mathieu-Philibert (1742–1819), az olaszországi hadsereg tábornoka, a császárság alatt szenátor, majd marsall.
- 18.** Brune, Guillaume (1763–1815) az olaszországi hadsereg parancsnoka, majd Franciaország marsallja, de 1807-től kegyvesztett lett; felelős volt XVIII. Lajosra, de Napóleon visszatérte után átértékelte a császárhoz. Nem sokkal Waterloo után a királypártiak meggyilkolták Avignonban.
- 19.** Berthier, Louis-Alexandre, Neuchâtel és Wagram herceg (1753–1815), Napóleon vezérkari főnöke, a császárság alatt kétszer hadügyminiszter; átértékelte XVIII. Lajoshoz, majd Bajországba menekült (valószínűleg meggyilkolták).
- 20.** Napóleon visszatérte hírére Chateaubriand XVIII. Lajos kíséretében a belgiumi Gent-be menekült.
- 21.** Vö. JULIUS CAESAR FELJEGYZÉSEI A GALL HÁBORÚRÓL. Magyar Helikon, „Bibliotheca Classica”, 1974.
- 22.** Waterloo hatvan kilométer távolságra van Genttől.
- 23.** JÁNOS EVANGÉLIUMA, 19: 23–24.
- 24.** Három híres csata a százéves háború idején, mindháromban az angolok győztek a franciákkal szemben: Crécy (1346), Poitiers (1356), Azincourt (1415).
- 25.** Chateaubriand arra céloz, hogy a császár sohasem fogja megbocsátani neki azt az indulatosan Napóleon-ellenes legitimista pamfletet, amelyet DE BUONAPARTE ET DES BOURBONS (BUONAPARTE MEG A BOURBONOK) címen 1814 áprilisában adott közre.
- 26.** Célzás az angol hadsereg uniformisára.
- 27.** Búlák (*Boulaq*) Kairónak a Nílushoz közeli külvárosa; Chateaubriand ottjártakor, ha igaz, ahhoz magas volt a Nílus vízállása, hogy az író lóháton Gízába tudjon menni, ahhoz viszont alacsony, hogy hajóra szálljon, így csak messziről láthatta a piramisokat. Vö. ITINÉRAIRE DE PARIS À JÉRUSALEM (UTAZÁS PÁRIZSTÓL JERUZSÁLEMIG). Paris, Garnier-Flammarion, 1968. 385.
- 28.** Charles Ferdinand d’Artois, Berry herceg (1778–1820), a későbbi X. Károly második fia.
- 29.** Flamand város, félúton Brüsszel és Gent között.
- 30.** Természetesen rémhírről van szó.
- 31.** Fouché, Marie-Joseph, Otrante herceg (1754–1820), a konvent tagjaként ő is XVI. Lajos halálára szavazott, részt vett Robespierre megbuktatásában, 1799-től 1802-ig, majd 1804-től 1810-ig rendőrminiszter, Napóleon második lemondása után az ideiglenes kormány vezetője. Bár XVIII. Lajos támogatta volna újabb miniszteri kinevezését, ez a terv a királypárti ultrákon megbukott. Egy darabig drezdai követ, 1816-tól száműzték.
- 32.** Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice de, Bénévent herceg (1754–1838), autuni püspök, az egyház követe az 1789-es rendi gyűlésen, a konzulátus és a császárság külügyminisztere, 1808-ban kegyvesztett lett. Az első restauráció idején külügyminiszter, Waterloo után átértékelte az ellenzékhez.
- 33.** Jelenleg Párizs peremvárosa; a Szent Dénesnek szentelt bazilika a francia királyok hagyományos temetkezési helye. XVIII. Lajos Waterloo utáni második visszatéréséről van szó.

34. A ma is létező oktatási intézményt Napóleon 1808-ban alapította a Becsületrenddel kitüntetett szülők lányainak, és ő helyezte el az apátság épületében.

35. L. 30. jegyzet.

36. Artois grófról, a későbbi X. Károlyról van szó.

37. Crussol, Alexandre de (1743–1815) a nemesség követe az 1789-es rendi gyűlésben, Waterloo után aktívan részt vett a második restauráció előkészítésében.

38. A Lamarque tábornok (1770–1832) temetésekor szerveződő republikánus tüntetések, az 1832-es júniusi zavargások, valamint az 1820-ban özvegyiségre jutó Berry hercegnő (1798–1870) kétségbeesett próbálkozásai, hogy 1832 kora nyarán lázadást szítson Dél- és Nyugat-Franciaországban Lajos Fülöp ellen, megannyi jele az egyre feszültebb politikai légkörnek; a kormány idegesen reagált a helyzetre. Berry hercegnő tanácsadói közül előbb Antoine-Pierre Berryer-t (1790–1868) tartóztatták le, majd Berryer vallo-mása alapján a hercegnő tanácsadó testületének másik három tagja, Hyde de Neuville (1776–1857), Fitz James (1776–1838) és végül maga Chateaubriand is rács mögé került.

39. Chateaubriand téved, nem június 20-án, hanem négy nappal korábban, június 16-án tartóztatták le.

40. Ez az utcára nyíló kapu, amelyet a rendőrök a házmesterrel kinyitattak, ma is megvan, jelenleg a *rue Denfert-Rochereau* 92. számú házának kapuja.

41. A kardot Chateaubriand még Kairóból hozta magával.

42. Az *Ile de la Cité*n ma is álló Igazságügyi Palotáról (*Palais de Justice*) van szó.

43. Chateaubriand 1822-től 1824-ig volt külügyminiszter.

44. Az egykori Courtille negyed (ma Belleville) zöldvendéglőről volt híres; hamvazószerda hajnalán innen özönlöttek be Párizsba jelmezeikben a karnevált átmulató párizsiak.

45. Chateaubriand *LE GÉNIE DU CHRISTIANISME (A KERESZTÉNYSÉG SZELLEME)* c. művét 1802-ben adta közre. A könyv nagy sikert aratott, az író nevét, úgyszólván egyik napról a másikra, egész Franciaország megismerte.

46. A *RENÉ* című kisregényt, amely a francia romantika „nyitánya”, Chateaubriand még angliai emigrációja idején, 1798 táján írta.

47. A fiatalon, tizenhét esztendőskorában el-

hunyt Elisa Frisell a skót John Fraser Frisellnek volt a lánya; Frisell, aki akkor már jó három évtizede élt Franciaországban, 1801-ben ismerkedett meg az íróval, akinek jó barátja lett. Chateaubriand június 15-én, egy nappal a letartóztatása előtt ott volt a fiatal lány temetésén.

48. Jean-Baptiste Santeuil (1630–1697) latinul verselő költő, aki az irodalmi hagyomány szerint üvöltve szavalta műveit a párizsi utcákon.

49. Teljes címén *GRADUS AD PARNASSUM*; a latin nyelvű verseléshez nélkülözhetetlen latin–francia prozódiai szótár, amely a szótagok hosszúságát és rövidségét is megadta.

50. Folyó a Múzsák lakóhelyén; vize a hiedelem szerint inspiráló hatással volt a költőkre.

51. Itt csak a letartóztatott személyazonosságának megállapításáról volt szó. A szorosan vett kihallgatás néhány nappal később kezdődött.

52. Louis-Henri Desmottiers (1782–1869) a Szajna megyei törvényszék királyi ügyésze; Chateaubriand állításával ellentétben nem volt tagja a kongregációnak, és nem volt vizsgálóbíró sem. Hyde de Neuville visszaemlékezései szerint Desmottiers – az író által felvázolt portrét meghazudtolva – nagyon is tapintatosan és körültekintően járt el az ügyben.

53. Molière: *TARTUFFE*. V. felvonás, IV. jelenet, 1741–1742. sor. Vas István fordítása.

54. A Restauráció idején működő, legalább kétezer tagot számláló és nagy politikai befolyással rendelkező vallásos szervezet, amelynek – annál is meglepőbb a megjegyzése – a feltételezések szerint maga Chateaubriand is tagja lehetett.

55. 1824-ben, amikor Villèle miniszteri kinevezése után Chateaubriand kénytelen volt lemondani külügyminiszteri megbízatásáról.

56. Chateaubriand emlékezetből idéz Bossuetnek Condé herceg temetésén elmondott sírbeszédéből.

57. Chateaubriand-t egy könyvismertetése miatt 1808 augusztusában „száműzik” Párizsból. Jóllehet a cikkel kihívta maga ellen a császár haragját, Napóleon semmilyen megtorló intézkedést nem foganatosított ellene, sőt 1811-ben még támogatta is az író akadémiai tagságát.

58. Már mint a Lamarque tábornok temetése után kitörő republikánus zavargások idején.

59. A *Cancon* hetenként megjelenő politikai pamflet volt; szerkesztőjét, a legitimista meggyőződéséből jöttányit sem engedő Pierre-Clément Bérard-t ha nem is halálra, de tizennygy év fegyházra és súlyos pénzbüntetésre ítélték.